

УДК 343.9

Юрій Курилюк,*канд. юрид. наук, заступник начальника відділу
Міжнародно-правового департаменту
Адміністрації Державної прикордонної служби України*

МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОЗНАКИ ОСОБИ ЗЛОЧИНЦЯ, ЯКИЙ ПОСЯГАЄ НА ПРИКОРДОННУ БЕЗПЕКУ ДЕРЖАВИ

Стаття присвячена проблемі особи злочинця, який посягає на прикордонну безпеку держави. За результатами проведеного автором емпіричного дослідження у статті розкриваються основні морально-психологічні характеристики цього злочинця, загрози, що може нести в собі злочинність у прикордонному просторі як важливий сегмент злочинності в Україні.

Ключові слова: злочинність, прикордонний простір, особа злочинця, морально-психологічні ознаки.

Постановка проблеми. Особа злочинця є актуальним предметом кримінологічного дослідження. Цей феномен вивчають як вітчизняні, так і зарубіжні кримінологічні школи з моменту виділення кримінології як самостійної галузі наукового пізнання, суб'єкт злочину активно вивчався й раніше у форматі кримінально-правової науки. Еволюція кримінологічної теорії про особу злочинця передусім пов'язана з дослідженням мотивації злочинної поведінки, встановленням і систематизацією її соціальних, психологічних і навіть фізіологічних ознак.

Дослідження особи злочинця входить у проблематику не лише кримінології, а і юридичних наук кримінального циклу та інших наук. Більшість кримінологів наголошують на тому, що вивчення особи злочинності фактично є міждисциплінарним, комплексним вивченням [1, с. 93], без якого неможливо повністю з'ясувати всі інші кримінологічні проблеми, що стосуються як детермінант злочинності, так й організації боротьби з нею [2, с. 131].

Питання особи злочинця розглянуто в працях В.С. Батиргареевої, Б.М. Головкина, І.М. Даньшина, О.М. Джужі, В.М. Дрьоміна, А.П. Закалюка, А.Ф. Зелінського, О.М. Костенка, О.М. Литвинова та інших учених. У їхніх дослідженнях розглядаються проблеми структури особи злочинця, її соціальні характеристики й психологічні особливості, аналізується мотивація злочинної поведінки, виявляються зв'язки окремих психологічних ознак особи злочинця з характером її протиправної поведінки, досліджується взаємозв'язок суб'єктивних факторів і зовнішніх умов у механізмі злочинної поведінки тощо.

При цьому варто зазначити, що на фоні всього різноманіття теоретичних напрацювань у зазначеній сфері проблема особи злочинця так і залишається недостатньо дослідженою й неповною мірою зрозумілим явищем. Одним із таких аспектів сучасної кримінально-правової науки та кримінології є особа злочинця, який посягає на прикордонну безпеку держави, що залишається сьогодні недостатньо дослідженим.

Метою статті є розкриття основних морально-психологічних характеристик особи злочинця, який посягає на прикордонну безпеку держави.

Виклад основного матеріалу. У кримінологічній літературі, коли мова йде про злочинців у прикордонній сфері, науковці застосовують різноманітні терміни, такі як «контрабандист» [3; 4], «переправник» [5; 6], «нелегальний мігрант» [7] тощо. Серед них немає ні більш правильного, ні менш правильного, кожне з них може застосовуватися залежно від того, якого саме виду злочинної діяльності вони стосуються.

Аналіз кримінологічних досліджень показує, що поняття особи злочинця використовується в кримінології в трьох значеннях: 1) у формальному, що означає людину, яка вчинила злочин, тобто її сформовану в суспільстві цілісну характеристику, «соціальне обличчя»; 2) у змістовому, що означає особливу характеристику особи, причинно пов'язану зі злочинною поведінкою; 3) у формально-змістовому значенні вчені вважають, що до й після вчинення злочину взагалі не можна застосовувати поняття «особа злочинця», оскільки в понятті «особа» фіксуються тільки специфічні соціальні ознаки, а питання відмінності злочинця від незлочинця обговорюються, зокрема, під час аналізу кримінологічної характеристики особи злочинця, а також кримінологічної типології злочинців [8, с. 321].

У дослідженні не ставиться мета розкрити всі поняття особи злочинця, що існують у кримінології, використовуватиметься як робоче (операційне) найбільш поширене в юридичній літературі визначення особи злочинця як «сукупність істотних і стійких соціальних властивостей і ознак, соціально значущих біопсихологічних особливостей індивіда, які, об'єктивно реалізуючись у конкретному вчиненому злочині, надають учиненому діянню характеру суспільної небезпечності, а винній у ньому особі – властивості суспільної небезпечності, у зв'язку з чим вона й притягається до відповідальності, передбаченої кримінальним законом» [9, с. 37].

Різними за змістом та обсягом є й ті конкретні ознаки (риси, властивості, якості), що, на думку кримінологів, становлять структуру чи систему особи злочинця. Так само не вступаючи в дискусію щодо їх окреслення, погодимося з тими науковцями, які виділяють чотири основні групи, що об'єднують загальні ознаки особи, а також властиві лише особі злочинця специфічні ознаки, які визначають і виражають характер і ступінь її суспільної небезпеки.

Першу групу становлять соціально-демографічні ознаки (стать, вік, освіта, місце народження і проживання, громадянство й інші відомості демографічного характеру).

До другої групи ознак – кримінально-правових – включено дані про склад учиненого злочину, спрямованість і мотивацію злочинної поведінки, одноосібний чи груповий характер злочинної діяльності, форму співучасті, інтенсивність кримінальної діяльності, наявність судимостей тощо. Підкреслюється, що ця група ознак виражає якості, властиві саме особі злочинця, а не будь-якій іншій особі.

Третя група – соціально-рольові характеристики – розкриває функції індивіда, що зумовлені його становищем у системі наявних суспільних відносин, належність до певної соціальної групи, взаємодію з іншими людьми та організаціями в різних сферах громадського життя. Уважається, що ці дані показують місце і значущість особи в суспільстві, яким ролям вона надає перевагу, а які ігнорує, розкривають її соціальну чи антисоціальну орієнтацію.

Внутрішній зміст особи злочинця розкривають особистісні ознаки, що об'єднані в четверту групу особливостей – морально-психологічних. До них зараховані моральні властивості (світогляд, духовність, погляди, переконання, установки та ціннісні орієнтири) і психологічна характеристика особи злочинця (особливості її інтелектуальних, емоційних і вольових якостей) [10, с. 230–231].

Дослідження особи злочинця, який посягає на прикордонну безпеку держави, у більшості випадків обмежуються встановленням кримінально-правових ознак (рис, властивостей, якостей) винного, необхідних для призначення покарання.

Зазначена обставина в сукупності з відносно невеликим обсягом правозастосовної практики протидії злочинності в прикордонному просторі призвела до того, що не тільки в практичній діяльності, а й у теорії кримінального права та кримінології не опрацьовано єдиного підходу до вивчення осіб, які вчинили злочинні посягання на прикордонну безпеку держави, відомості про них не систематизовано, важко піддаються обліку й аналізу, відсутні чіткі критерії їх відокремлення.

Дослідження різноманітних характеристик осіб, які вчинили зазначені діяння, виявило не лише видиму варіативність набору їхніх зовнішніх рис та ознак (соціально-демографічних, кримінально-правових, соціально-рольових), а і їхню внутрішню сутність, яка виявляється в схожості корисливого мотиву, що спонукає їх до отримання наживи (вигоди) через протиправні дії в прикордонному просторі.

Загалом під особою злочинця, який посягає на прикордонну безпеку держави, варто розуміти людину, яка характеризується стійкою антисуспільною й антидержавницькою спрямованістю, домінуючою корисливою мотивацією (користолюбством) злочинної поведінки, а також сукупністю негативних соціальних і психологічних рис, які зумовлюють протиправне посягання на стан прикордонних відносин, що забезпечує недопущення або мінімізацію загроз матеріальним і духовним цінностям основних сфер суспільних відносин, а також сприяє стійкому розвитку держави та реалізації її національних інтересів.

Незважаючи на різноманітні кримінологічно значимі ознаки досліджуваної категорії осіб, їх об'єднують схожі морально-психологічні особливості особи, в яких відображаються їхнє ставлення до суспільства та держави, соціальних цінностей, базових гуманітарних принципів, а також суб'єктивна оцінка самого себе як особистості, власних інтересів, потреб і можливостей.

Сукупність інтелектуальних, емоційних і вольових ознак, що відображають психологічні особливості особи злочинця, який посягає на прикордонну безпеку держави, свідчить про те, що зазначену категорію осіб не можна зарахувати до звичайного й примітивного різновиду злочинця, так званого «кримінальника».

Для злочинців зазначеної категорії, як правило, є характерним суперечливий набір ознак: середній, а подекуди високий рівень інтелекту, багатий життєвий досвід поєднується з обмеженістю поглядів, обмеженістю інтересів і примітивністю дозвільно-культурних потреб. Емоційна сфера цих злочинців характеризується неадекватною (завищеною або, навпаки, заниженою) самооцінкою, емоційною нестійкістю, легкодухістю, невпевненістю, страхом перед труднощами, мало розвинутою здатністю до співчуття, низьким рівнем емоційного інтелекту.

Поряд із цим зазначені риси емоційної сфери особи злочинця, який посягає на прикордонну безпеку держави, виявляються на фоні достатньо сильно розвинутих вольових якостей досліджуваної категорії осіб, для яких характерними є підвищена ділова активність, заповзятість, підприємливість, енергійність і цілеспрямованість, упертість.

Моральні ознаки досліджуваних осіб включають цинізм, що виявляється в цілковитому нехтуванні інтересами суспільства й держави, прагматизм за принципом «мета виправдовує засоби», аморальність, що виявляється в правовому та моральному нігілізмі, відсутності ціннісних настанов (орієнтирів) або їх хибності.

Звісно ж, не можна говорити про те, що зазначені вище морально-психологічні характеристики особи злочинця неминуче «примують» його вчинити відповідні протиправні посягання, однак вони, так би мовити, переломлюючись через призму його користолюбства й особистих інтересів, що домінують, а також в умовах наявних зовнішніх сприятливих передумов (наприклад, відсутність делімітації та демаркації державного кордону або його сла-

бо охоронюваної ділянки), слугують сприятливим підґрунтям для подальшого формування мотиву злочинної поведінки.

Висновки.

Ідсумовуючи, варто відмітити, що злочинність у прикордонному просторі, беззаперечно, є важливим сегментом (конструктом, складовою частиною) злочинності в Україні. Суспільну небезпечність злочинів, що вчиняються в прикордонному просторі, важко переоцінити. За сприятливих умов вони можуть спричинити насильницьку зміну конституційного ладу, підрив суверенітету, порушення єдності й територіальної цілісності, дезорганізацію функціонування органів державної влади, важливих державних, військових об'єктів та інформаційної інфраструктури.

Досліджуючи злочинність у прикордонному просторі, неможливо обійти увагою питання, пов'язані з характеристикою особи злочинців, які посягають на прикордонну безпеку держави. Їх розгляд дасть змогу глибше зрозуміти виявлені закономірності й намітити шляхи запобігання зазначеному виду злочинності.

Особа злочинця, який посягає на прикордонну безпеку держави, характеризується стійкою антисуспільною й антидержавницькою спрямованістю, домінуючою корисливою мотивацією (користолобством) злочинної поведінки, а також сукупністю негативних соціальних і психологічних рис, що зумовлюють протиправне посягання на стан прикордонних відносин.

Список використаних джерел:

1. Кваша О.О. Організатор злочину (кримінально-правове та кримінологічне дослідження) : дис. ...

Статья посвящена проблеме личности преступника, посягающего на пограничную безопасность государства. В результате проведенного автором эмпирического исследования в статье раскрываются основные морально-психологические характеристики этого преступника, угрозы, которые может нести в себе преступность в пограничном пространстве как важный сегмент преступности в Украине.

Ключевые слова: преступность, пограничное пространство, личность преступника, морально-психологические признаки.

The Article is devoted to a problem of criminal identity, which encroaches on the State security. As a result of the empirical research, conducted by the author, main moral and psychological features of this criminal are disclosed in the content of the Article. At last threats are disclosed that can contain criminality in the boundary area as an important segment of criminality in Ukraine.

Key words: criminality, boundary area, criminal identity, moral and psychological features.

канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / О.О. Кваша. – К., 1999. – 20 с.

2. Джужа О.М. Запобігання злочинам, пов'язаним із сексуальним насильством : [монографія] / О.М. Джужа. – К. : Атіка, 2009. – 240 с.

3. Кримінальна відповідальність за контрабанду: національний та міжнародний досвід : [монографія] / [А.В. Савченко, А.А. Музика, О.В. Процюк та ін.]. – К. : ПАЛИВОДА А.В., 2011. – 276 с.

4. Хараберюш О.І. Протидія контрабанді в Україні: оперативно-розшуковий аспект : [монографія] / О.І. Хараберюш. – К. : ВД «Дакор», 2015. – 416 с.

5. Стрельцов Є.Л. Незаконне переправлення осіб через державний кордон України: склад злочину : [конспект лекцій] / Є.Л. Стрельцов, А.М. Прутула. – О. : Фенікс, 2011. – 28 с.

6. Сاینчин А.С. Методика розкриття незаконного переправлення осіб через державний кордон України (криміналістичні та оперативно-розшукові аспекти) : [монографія] / А.С. Сاینчин, І.Б. Похіла, А.М. Прутула. – О. : Фенікс, 2008. – 368 с.

7. Огнев Т.Є. Незаконна міграція: кримінально-правові та кримінологічні аспекти : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / Т.Є. Огнев. – К., 2017. – 20 с.

8. Российская криминологическая энциклопедия: преступность и борьба с ней в понятиях и комментариях / [А.И. Алексеев, А.А. Артамонов, Х.М. Ахметшин и др.] ; под общ. ред. А.И. Долговой. – М. : Норма-Инфра-М, 2000. – 808 с.

9. Кримінологія: Загальна та Особлива частини : [підручник] / [І.М. Даньшин, В.В. Голіна, М.Ю. Валуйська та ін.] ; за заг. ред. В.В. Голіни. – 2-ге вид., перероб. і доп. – Х. : Право, 2009. – 288 с.

10. Корнякова Т.В. Кримінологічні засади запобігання органами прокуратури злочинам проти довілля : [монографія] / Т.В. Корнякова. – К. : Ін Юре, 2011. – 408 с.

